

*Урок світової літератури, проведений у профільному 11 класі
Полтавського обласного ліцею-інтернату для обдарованої молоді
при Кременчуцькому педагогічному училищі ім. А.С.Макаренка*

Грисенко Л.П.

«Я була тоді з моїм народом...»

Тема: Пізня поезія Ахматової («Реквієм»).

Мета: через аналіз ліро-епічного тексту підвести учнів до розуміння індивідуальності поетеси в розкритті теми твору. Розвивати в учнів навички асоціативного аналізу твору, досягти усвідомлення і сприйняття поеми Анни Ахматової, співвідношення її змісту та ідеї зі своїми внутрішніми уявленнями. На прикладі поеми «Реквієм» виховувати любов до Батьківщини, емоційну й інтелектуальну чуйність.

Методична мета: використання елементів асоціативного аналізу твору.

Обладнання:

- а) «Реквієм» Моцарта (аудіозапис), фотомонтаж;
- б) електронна презентація до уроку;
- в) репродукція картини В.І. Сурікова «Ранок стрілецької страти»;
- г) цитата з «Одкровення Іоанна Богослова»;
- д) електронна презентація до глави «Розп'яття»;
- е) відеоролик про відкриття пам'ятника Анні Ахматовій.

Хід уроку

Я тоді була з своїм народом.
Там, де мій народ, на лихо, був.
А. Ахматова.

**1. Вступне слово вчителя (Презентація на увесь урок (Матеріали до уроку 1)
(на екрані портрет А. Ахматової)**

Анна Ахматова... Яке горде, величне ім'я! Це ім'я намагалися викреслити зі скрижалів російської літератури, стерти з пам'яті народної, але воно завжди залишалося еталоном порядності й благородства, маяком для тих, хто відчував себе слабким, хто зневірився.

Якою ви запам'ятали поетесу?

(Ми запам'ятали її ліричною, дещо екстравагантною, оповитою загадковим любовним серпанком, беззахисною жінкою, відвідувачкою «Башти» Вяч. Іванова та артистичного кабачка «Бродячий пес», витонченою моделлю Модельяні...)

Ми вже вивчали творчість цієї поетеси, коли говорили про «срібне століття» російської поезії. *Я б хотіла, щоб зараз прозвучали вірші поетеси, які вам полюбилися. (Учні (4-5) читають лірику Ахматової.)*

Сьогодні ми поговоримо про іншу Ахматову, ту, що взяла на себе сміливість стати голосом «стомільйонного народу», ту, чия материнська скорбота, відлита у лаконічні рядки, вражає силою свого страждання і сьогодні.

Ми прочитаємо одну із найтрагічніших поем ХХ століття – поему «Реквієм» **(З'являється зображення книги на екрані.)**

2. Визначення жанру та композиції поеми. (Тексти поеми на кожному столі).

Поспостерігайте за будовою поеми. *Що вам здається в ній дивним, нетрадиційним?*

(Вона складається з окремих віршів, написаних у різний час.)

Ви, звичайно, звернули увагу на дати, що стоять під частинами поеми. Неважко підрахувати, що вона створювалася протягом п'яти років.

Як ці роки співвідносяться з особистою трагедією поетеси?

(Безперечно, вони співвідносяться з часом арештів сина).

Але ж передмова і епіграф позначені набагато пізнішими датами. Отже, ця тема ніколи не покидала поетесу.

Виникає запитання, чи *поема* «Реквієм». Ліричний сюжет поряд з епічними елементами дозволяє говорити про «Реквієм» як про поему. За родовим принципом вона, в основному, лірична, по проблематиці і основному тону – епічна. Тобто ліричний твір, у якому є зв'язок з реальними подіями, з правдою життя.

(На екрані зміст поеми).

3. Обґрунтування вибору назви поеми.

Перш ніж послухати поему, подумаємо над її назвою.

– *Що таке «реквієм»?*

Назва дана по першому слову латинського співу: «Вічний спокій даруй їм, Господи»; траурний *поліфонічний* твір. «Реквієм» перекладається як похоронна меса, католицька служба по покійному, буквально – прохання про спокій. Одночасно це – позначення траурного музичного твору.

– *Що означає «поліфонічний»?*

(Багатоголосий.)

У чому багатоголосся? Дасте відповідь на це запитання, коли познайомитися з поемою.

Автор найзнаменитішого музичного «Реквієму» – Моцарт. Саме у Моцарта Ахматова і запозичила свою назву. Як у великого композитора, так і у Ахматової поема складається із 12 частин. Зрозуміло, Анна Ахматова не випадково дала своїй поемі таку назву. Я гадаю, вам легко буде сприйняти цей твір, осмислити його, якщо ви прослухаєте невеликий уривок із «Реквієму» Моцарта – «Лакрімоза» (**Матеріали до уроку 2, 3**).

(Звучить музика, на екрані з'являються документальні свідчення сталінського терору.)

– *Ваше враження? Як ви можете охарактеризувати цей музичний твір? Які емоції він народжує у поєднанні із відеорядом документальних свідчень сталінського терору?*

(Це урочиста, сумна, скорботна музика... А те, що побачили, – жахливе.)

– *Який настрій повинен створитися у читача, що бере до рук твір з такою назвою?*

(Вже сам заголовок передбачає, що твір, названий так, присвячується пам'яті когонебудь, або трагічним подіям; таким чином, автор відразу заявляє тему скорботи, печалі, втрати, поминання. А якщо зв'язати фотодокументи, які ми щойно переглянули, і музику, то можна здогадатися, що мова йтиме про сталінську добу.)

4. Оголошення теми уроку, мотиваційний початок уроку.

Тема нашого уроку – «Реквієм» – трагічна пам'ятка доби сталінського терору». (**Тема з'являється на екрані.**) (**Матеріали до уроку 1**)

Ми прослідкуємо, як поетеса створює в поемі узагальнений портрет народного страждання, розкриває материнську трагедію ліричної героїні й країни, з'ясуємо проблему історичної пам'яті у творі, функції біблійних символів. Я сподіваюся, що в ході аналізу твору ми усвідомимо індивідуальність поетеси у розкритті теми поеми.

У ході роботи на уроці ви будете заповнювати таблицю, у якій є три складові:

Запозичення	Художні засоби мовлення	Мотиви
-------------	-------------------------	--------

5. Історія створення поеми.

Більшість письменників у 20-30 роки ХХ століття замислювалися над тим, як відшукати шлях до гармонії у житті, як перемогти страшну несправедливість.

Правда совісті змушувала поетесу-християнку знаходити духовний зміст усупереч важким випробуванням, які в той час випадали на її долю та долю всього народу.

Давайте звернемося до епіграфу уроку. Про що він нам говорить?

Я тоді була з своїм народом.

Там, де мій народ, на лихо, був.

(Саме тоді, коли емігрувала більшість друзів Ахматової, вона не залишила Батьківщину, залишилася зі своїм народом).

Тема твору – трагедія народу в період тоталітарної системи. В особистій трагедії Ахматова показує трагедію всього народу, страшну правду життя.

Треба сказати, що до цієї теми зверталися у своїй творчості й інші письменники.

(Демонструється слайд із зображенням творів Л. Чуковської «Софія Петрівна», А. Рибакіна «Діти Арбату», О. Солжениціна «Архіпелаг ГУЛАГ» тощо.) (Матеріали до уроку 1)

Які факти із біографії Ахматової спонукали поетесу до написання поеми «Реквієм»?

(Удари долі один за одним сипались на долю Ахматової. У 1921 році було обвинувачено і розстріляно М. Гумільова, чоловіка поетеси, друзі опинилися в еміграції. **(Фото М. Гумільова, А. Ахматової та маленького Лева).**)

А в 1935 році було заарештовано за антирадянську діяльність її сина, Лева. Далі він проведе у таборах довгі 13 років. І весь цей час мати буде боротися за збереження його життя. Писатиме вірші, більшість з яких знищить сама через страх за сина.

Над ліричним циклом «Реквієм» А. Ахматова працювала в 1934-1940рр. і на початку 60-х років. Більше 20 років поему тримали в пам'яті люди, яким Ахматова довіряла, а таких було не більше десятка. Ця поема не була видана у ті роки.

Вона спочатку існувала уривками, частинами, які зберігалися розрізнено у шифрованому вигляді. Ці частини були записані лише на початку шестидесятих. Але надрукувати поему так і не вдалося. У Радянському Союзі «Реквієм» був надрукований лише у 1988 році. Але у 1963 році поема була надрукована без згоди автора в Мюнхені.)

Учень-історик. Історична довідка про долю Л. Гумільова.

Рыжий львёночек

С глазами зелеными,

Страшное наследие тебе нести.

Ці слова належали Марині Цветаєвій. І вони були пророчими...

У жовтні 1935 р. сина Анни Ахматової заарештували. Сам Лев Гумільов говорив про це так: «Тоді йшло в Ленінграді цькування студентів із інтелігентних сімей... Мама поїхала до Москви, через знайомих звернулася з листом до Сталіна... Незабаром звільнили нас всіх, оскільки був звільнений найголовніший організатор «злочинної групи» – Пунін... Мене, правда, після цього попросили з університету, і я цілу зиму голодував».

Третій арешт випав на жовтень 1938 року, коли репресії прийняли страшні масштаби. На цей раз не допомогли жодні листи і прохання – Лев Гумільов був засуджений до 10 років вислання, але цей страшний термін був замінений на 5 років виправно-трудова таборів. Все життя Лев Гумільов розплачуватиметься за те, що він син великих батьків.

Спираючись на сказане, давайте визначимо: як пов'язана історія створення поеми з темою уроку?

(Поетеса спочатку таємно, пошепки, а потім на весь голос донесла небезпечне слово правди про смертну епоху і про живу людську душу, яку не можна вбити.

Отже, реквієм – це заупокійна меса. Назвавши так свою поему, Ахматова відкрито заявляє про те, що її поема – надгробне слово, присвячене всім загиблим у страшні часи сталінських репресій, а також тим, хто страждав, переживаючи за своїх репресованих рідних і близьких, у кому від страждання вмирала душа.)

Звернемося безпосередньо до тексту поеми.

6. Асоціативний аналіз тексту.

Що ж спонукало Ахматову написати цей твір? Чому «Реквієм» називають поемою на замовлення?

Замість передмови Ахматова написала реальний факт із біографії. Тут є всі відповіді на всі запитання. Давайте послухаємо поетесу. Зараз ви почуєте голос самої Ахматової. Вслухайтеся в нього. Він монотонний, глухий, стриманий, але приголомшливо глибокий, немов пронизаний болем пережитого. (*Звучить голос Ахматової, що читає початок "Реквієму". Перегляд фрагменту із фільму «Анна Ахматова. «Реквієм».*) (Матеріали до уроку 4)

Прозаїчний уривок «Замість передмови» – дуже важливий для розуміння всієї поеми: це заповіт, наказ поетові «це описати».

Який факт із біографії А. Ахматової був покладений в основу поеми?

(Ії очікування в тюремній черзі вирішення долі сина.)

Які рядки з частини «Замість передмови» доводять, що це був страшний час?

«Єжовщина». Звідки цей термін і чому Ахматова називає ці роки страшними? Послухаємо довідку.

Учень-історик. Історична довідка про М. І. Єжова.

За свій невеликий зріст і надмірне захоплення репресіями М. І. Єжов в народі був відомий під прізвиськом «Кривавий карлик». Полум'яний комуніст, фанатично відданий Сталіну, взяв активну участь у знищенні «ленінської гвардії». Зберігав у робочому столі кулі, якими були вбиті Зінов'єв і Камен'єв. Прийшов на зміну Ягоді у 1936 році, розстріляний у 1938 році. Твердо асоціюється зі сталінськими репресіями. Період його перебування на чолі НКВС іменується не інакше, як «єжовщина».

Наступна частина поеми «Посвята» (*Читає вчитель*).

Виділіть рядки, які передають міру материнського горя.

Чому А. Ахматова використовує апокаліптичну картину?

У поемі звучать пушкінські мотиви.

Учень-історик. Історична довідка про декабристів.

Декабристи – учасники російського дворянського опозиційного руху, члени різних таємних організацій другої половини 1810-х – першої половини 1820-х, які організували антиурядове повстання у грудні (рос. в декабрі) 1925р. і отримали назву за часом повстання. П'ятеро із них були страчені. А інші отримали покарання, у тому числі довічна каторга, позбавлення дворянських привілеїв, розжалування в солдати тощо. Пушкін присвятив декабристам своє «Послання...»

У «Присвяченні» є словосполучення «каторжні норы», запозичене у Пушкіна. З якою метою А. Ахматова включила цитату з Пушкіна? Чи можна провести паралель між поезією Пушкіна та поемою Ахматової?

(У Пушкіна «Послання в Сибір...»: «Как в эти каторжные норы доходит мой свободный глас...», у Ахматової «А за ними каторжные норы и смертельная тоска...»). Це переносить дух пушкінського відношення до осуджених.

Навіщо Ахматова використовує асоціації з декабристами?

(Ахматова навмисно викликає асоціацію з декабристами. Вони страждали за високу мету, а за що страждають, гинуть або йдуть на каторгу сучасники А. Ахматової? Безглузді страждання і загибель завжди переживаються важче, звідси і з'являються в поемі слова про «смертельну тугу».)

А тепер скажіть, який займенник використовує тут А. Ахматова? Чому?

(Кажучи про особисте, Ахматова стає як би голосом всіх страждаючих матерів.)

Які художні засоби допомагають створити настрій, яким пройнято «Присвячення»?

Епітети, порівняння.

Отже, кому присвячується поема?

(Жінкам, матерям, які, страждаючи, знаходилися на межі виснаження фізичних і духовних сил і жили лише надією.)

Читання «Вступу».

А зараз я назву вам слово, а ви мені скажете, які асоціації, які картини воно у вас викличе. Закрийте очі, щоб зосередитися, не відволікатися, і те, що відразу виникне у вашій уяві, ви мені опишете. Отже, це слово – Батьківщина.

(Повідомлення учнів.)

Якою змальована Батьківщина у А. Ахматової? (Читаємо «Вступ» і спостерігаємо).

(Батьківщина – жива людина, жінка, яку до крові б'ють чобітьми, давлять «шинами чорних Марусь». Батьківщина – це пекло.

Які прикмети часу змалювала тут А. Ахматова? Назвіть одним словом.

(Муки, страждання, відчай, страх...)

Висновок: «Вступ» – це фон, на якому розгортатимуться події.

Ще один образ з'являється у цій частині – образ «стрелецких жёнок».

Учень-мистецтвознавець. Давайте прослухаємо повідомлення про картину

В.І. Сурикова «Ранок стрілецької страти». *Чому саме ці жінки приходять на пам'ять поетесі?*

(Висновок: звернення до образу стрілецьких дружин допомагає зв'язати часи, сказати про типовість долі російської жінки і підкреслити тягар конкретного страждання).

Читання II і III глави.

У своїй поемі Ахматова традиційний розмовно-інтелігентський стиль змінює на народний.

Поетеса широко використовує фольклорні традиції: «горькая обновушка», «кровушка», «за тобой, как на выносе шла», «горница», «жёнки», «чело», «выть». У поемі присутня давня традиція народного плачу.

Чому поетеса змінила мовний стиль?

(Народно-поетична манера підсилює трагічність ситуації.)

Опишіть картину, яка виникає у вас. Чому?

Багато повторів. Невідступна думка, що зводить з розуму. «Тінь», а не людина, жінка, яка не може більше страждати, і у пошуках порятунку бачить себе очима «місяця» – наче з іншого світу.

Прослухайте фрагмент із роману А. Рибаківа «Діти Арбату», який подіями перегукується з поемою Ахматової.

«Ее слова перешли в рыдания, она изнемогала, умирала, перебирая эти вещи, вещи ее мальчика, которого отрывают от нее, уводят в тюрьму. Софья Александровна опустилась в кресло, рыдания сотрясали ее маленькое полное тело.

За одну ночь из красивой женщины Софья Александровна превратилась в седую старуху. Первое время ей казалось, если она предстанет перед теми, кто арестовал Саю, их сердца дрогнут, ведь у них тоже есть матери. Потом увидела много таких матерей – их вид не трогал ничьих сердец. Они стояли в длинных очередях, и каждая боялась, что та доля сострадания, которая еще, быть может, теплится за глухими дверьми, достанется не ей, а той, кто пройдет в эту дверь раньше.

Ночью она не спала – на чем спит он? Не могла есть – что ест он, сгорбившись над тюремной миской, он, живое и дорогое ей существо, ее жизнь, ее кровь?

Окоченевшая, угнетенная сознанием своего бессилия, одинокая и страдающая, она возносила молитвы Богу, которого давно покинула, а сейчас молила, чтобы дух добра и

милосердя, вездесущий и всепроникающий, смягчил сердца тех, кто будет решать Са-шину судьбу».

У літературі дуже часто використовуємо такі поняття як «вічні образи», «вічні» цінності», тобто ті, які були, є, будуть завжди. «Вічною» є в літературі і тема страждання та надії на краще майбутнє. Поема Ахматової нагадує «Божественну комедію» Данте. Адже Ахматова також проходить кола пекла разом з іншими жертвами терору і висловлює не тільки свої власні, а й їхні почуття.

Читаємо IV главу.

Що відбувається з героїнею?

(Усвідомлений вирок долі. Попереду лише безумство і смерть, відбувається роздвоєння особистості. Звичайно, А. Ахматова не могла достовірно знати, що відбувається за тюремними стінами. Звідти дуже рідко поверталися... Але вона передчувала це, тому так і страждала.)

(Читаємо V главу.)

На початку глави велика кількість дієслів, під кінець дієслів майже немає. *Зробіть висновки.*

У VI главі ллються тихі рядки колісанки синові.

Перечитаємо VII-IX глави.

Асоціативний імпресіоністичний твір "Опис емоційного стану персонажа".

Опишіть емоційний стан матері, починаючи з фрази: «Коли я читаю VII- IX глави «Реквієма», я бачу...» (...матір, збожеволілу від горя. Вона жадає смерті, готова прийняти її у будь-якому вигляді. У неї немає більше сил чинити опір безумству...)

Прочитайте назву X глави. З чим вона зв'язана?

Чому саме цей сюжет із Біблії використовувала А. Ахматова?

Чи однакові страждання матерів і синів?

Трагедія народу велика, вона викликає в пам'яті страшний злочин – розп'яття Христа. Кожна з матерів, що втратила сина, подібна до Богоматері. В образі Богоматері зливаються всі матері світу, дітей яких вбивають. Богоматір вже багато століть оплакує кожну безневинно загинулу дитину. Особиста трагедія однієї матері і одного сина непомітно стає загальною в просторі країни і у просторі часу. **(Перегляд відео «Розп'яття» у супроводі музики Альбіоні «Адажіо».) (Матеріали до уроку 5)**

Пройшли роки. А матері знов скромно день за днем здійснюють свій непомітний подвиг – ростять, піднімають на ноги дітей, відправляють синів до армії, не думаючи, що виконання інтернаціонального обов'язку може обернутися цинковим труною. З цього портрета на вас дивиться наш **колишній студент Кременчуцького педагогічного училища Олексій Задорієнко**, який загинув при виконанні інтернаціонального обов'язку в Афганістані. Його мати ходила на могилу сина і до самої своєї смерті не вірила...

Матери бессонны, когда дети маленькие.

Матери бессонны, когда дети большие...

О, святая бессонность!

Чем отблагодарить матерей?

Как солнце не отблагодарим за свет.

Как землю не отблагодарим за зелень.

Не отблагодарим!

Надо просто что-то хорошее делать,

что-то доброе,

что-то великое делать, -

тогда улыбнутся и заплачут от счастья матери.

– Для чого людині потрібна пам'ять? Я попросила подумати вас над цим удома.

(Читання фрагментів учнівських письмових відповідей на запитання «Навіщо людині потрібна пам'ять?»)

Пам'ять – це найважливіша категорія людського розуму... або душі.

– Чому для поетеси так важливо зберегти пам'ять про минуле? Звернемося до епілогу.

Це щонайдовша частина у поемі. У ній представлена понівечена душа народу: одна половина його у в'язницях – це чоловіки і сини; інша – в тюремних чергах, це матері і дружини. Тут даний узагальнений портрет матері.

У II частині епілогу йдуть тверді, як залізо, двовірша з чоловічими римами, які свідчать про спокій, непохитність і переможну силу жінки-поета. І тому вона гідна монумента, цього втілення пам'яті, непохитності. Продовжуючи традиційну в російській поезії тему пам'ятника, А. Ахматова трактує її дуже яскраво, могутньо.

Епілог написаний у 1961 році. Впродовж 30 років свого життя Ахматова постійно зверталася до поеми «Реквієм». Ніде в поемі не звучить мотив відплати, помсти. Страшним звинуваченням епосі беззаконня і нелюдяності є вся поема. Так само вона присвячена безвинно загиблим і розказана пошепки. Так говорять на поминках і проводах покійника.

Виникає запитання: чи виконали заповіт матері.

Асоціативний твір-замальовка за уривком із художнього твору: «Який би ви створили пам'ятник Анні Ахматовій і її поемі?» (Матеріали до уроку 6).

А тепер давайте переглянемо ролик про відкриття пам'ятника поетесі.

7. Перевірка наскрізного завдання.

У чому ж багатоголосся поеми?

(По-перше, глави не витримані в єдиному розмірі, деякі нагадують народні пісні – плачі, деякі – коліскові. Різні відтінки душевних мук відображаються в різних по ритміці рядках.

По-друге, лірична героїня виступає у поемі в декількох іпостасях, говорить різними голосами, голосом «стомільйонного народу»).

Запозичення	Художні засоби мовлення	Мотиви
Данте Пушкін народно-поетична творчість Біблія	епітети, порівняння двовірш з чоловічими римами велика кількість дієслів, під кінець дієслів майже немає (5 гл)	скорботи, печалі, втрати, поминання батьківщина – це пекло пушкінські мотиви біблійні мотиви страждання пам'яті і пам'ятника

8. Підсумки уроку.

Узагальнення: поема створювалася у нелюдських умовах, у «страшні роки ежовщини». Саме їм, «мимовільним подругам... двох осатанілих» років, присвячується поема «Реквієм».

У «Вступі» вже промальовувався конкретний час дії: Ленінград, країна – не Радянський Союз, а все-таки «безвинна Русь». Лірична героїня поеми шукає втіхи у смерті, велика скорбота, проте, робить її як би новою Богоматір'ю.

Витоки зла, які взяли верх у країні, вирушають в історію, масштаби трагедії розширюються зверненням до образів Христа і Богоматері, до біблійного сюжету. Ахматова показала пекло ХХ століття. Вустами поета свідчить 100-мільйонний народ. У епілозі звучить тема пам'ятника, який може бути поставлений конкретній людині з реальною біогра-

фією, особисте горе якої в той же час символізує величезне народне горе. У своїй поемі А. Ахматова описала досить образно і зримо епоху, у яку призначено було страждати народові. Героїня усвідомила свою єдність з народом, знайшла сили жінки, що розгадала своє високе призначення. «Реквієм» – пам'ятник материнському стражданню.

Складання сінквейну в парах на тему: «Реквієм».

Самооцінювання роботи на уроці за схемою: СПРАВА – МИ – Я.

Вчитель пропонує учням поділитися враженнями від почутого сьогодні на уроці методом «передай право продовжити свою думку іншому».

9. Домашнє завдання. Твір-мініатюра: «Чи можна виправдати сльози матері?»

Список джерел

1. Ахматова А. А. Стихотворения и поэмы. – Свердловск: Сред.-Урал. кн. ид-во, 1987.
 2. Гумилев Н. С. Стихотворения и поэмы. – М.: Современник, 1989.
 3. Левянт М.Я. "Мне дали имя при крещенье – Анна..." / М.Я. Левянт // Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР.–1991.–№7.
 4. Павловский А. И. Анна Ахматова: Жизнь и творчество: кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 192 с.
 5. Фомичева А.И. Серебряный век русской поэзии. Анна Ахматова / А.И. Фомичева // Литература в школе.–1998–№1.
- <http://www.akhmatova.org>
- <http://www.uklein.narod.ru>
- <http://www.imwerden.de/akhmatova.html>
- http://matyuhin-songs.narod.ru/songs_ahmatova.html
- <http://www.bestpoets.narod.ru/ahmatova.htm>
- <http://www.akhmatova.ru/>
- <http://avertinsky.narod.ru/>
- <http://mp3.tula.ru>